

ПОВІТОВИЙ ПОДІЛ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI — XVIII СТ.

Розглядається адміністративно-територіальна структура Київського воєводства XVI — XVIII ст.

Історія повітового устрою Київського воєводства¹ може бути поділена на два періоди. Перший охоплює 1471 — 1565 рр., коли тамтешні повіти являли собою старостинські округи, за винятком центрального (Київського), котрий був округом воєводським, оскільки Київське староство не існувало. Протягом цього часу кількість київських повітів не була сталою. На думку П. Г. Клепатського, який спеціально вивчав тодішню адміністративно-територіальну структуру Київського воєводства, в середині XVI ст. воно складалося з Київського, Житомирського, Овруцького, Мозирського, Любецького, Остерського, Чорнобильського, Путивльського і Черкаського повітів, причому, як вважав автор, останній поділявся на три підповіти-обводи (Черкаський, Білоцерківський, Канівський)². Наші спостереження, що у Київському воєводстві в середині XVI ст. було менше дев'яти повітів, скільки ж саме — важко сказати. В усякому разі впевнено можна сказати, що головними, а можливо єдиними, тоді були повіти Київський, Житомирський, Овруцький і Мозирський.

У 1566 — 1793 рр. (до ліквідації воєводства внаслідок приєднання його території до Російської Імперії) повіти були шляхетськими адміністративно-судовими округами. Такий характер вони набрали за реформою, ухваленою Віленським сеймом 1565 — 1566 рр., яка поширила польську адміністративно-територіальну систему на землях Великого князівства Литовського³, до складу якого до Люблінської унії входило і Київське воєводство. Ця система в останньому зміцніла після прилучення його 1569 р. до Польського королівства.

Завдання даної статті — показати, як виглядав повітовий поділ Київського воєводства у 1566 — 1793 рр. Йому тоді, порівняно з іншими воєводствами Речі Посполитої, була властива своєрідність, яку, проте, дотепер в літературі не враховано. З легкої руки А. Яблоновського⁴ поширилося твердження, що воєводство з останньої третини XVI ст. включало в себе повіти Київський, Житомирський, Овруцький (у 1566 — 1569 рр. — і Мозирський). Насправді ж, як побачимо нижче, такий поділ, в строго джерельному його розумінні, існував лише певний час.

Слід мати на увазі, що протягом 1566 — 1793 рр. територія воєводства не була сталою; з 1569 р. вона почала зменшуватися. Невдовзі після укладення Люблінської унії до Великого князівства Литовського

відійшов терен Мозирського повіту. Дальше звуження київської території тривало в XVII — першій половині XVIII ст. Для висвітлення тодішнього повітового устрою воєводства не має значення підкреслення того, що і коли воно втратило. Тут лише слід наголосити на тому, що в другій половині XVII ст. воєводству перестав належати лівобережний щодо Дніпра терен та Київ з навколишньою територією на правому березі Дніпра: цими масивами заволоділа Росія (див. карту).

В дальшій розповіді йтиметься про територію, яка становила воєводство від 1569 р.: надто мало часу після 1566 р. судилося Мозирському повіту перебувати в складі цього воєводства, щоб врахувати його приналежність до нього.

Протягом тривалого часу після 1569 р. Київське воєводство складалося з одного земського і одного гродського повітів, територіально ідентичних; кожен з них іменувався Київським. Отже, просторово воно по суті було одноповітовим. Причина полягала в тому, що воєводству 1566 р. було дозволено мати по одному земському і гродському суду.

Можна лише припускати, чому така величезна територія по обидва боки Дніпра дістала по одному земському і гродському суду. Відповідь на це питання, мабуть, слід шукати в історичній своєрідності регіону в XVI ст., але її, на жаль, досі не досліджено. Ймовірно, потрібно мати на увазі, що на 1560-ті роки і пізніше на Київщині не розвинувся так, як, наприклад, на Волині, шляхетський стан — важливий чинник у формуванні та розвитку адміністративно-територіального устрою за польським взірцем. Тутешня шляхта значною мірою, напевно, залишалась патріархальною в суспільно-політичному значенні, мало сприймаючою нове⁵. Тому сюди не так інтенсивно, як, приміром, на ту ж Волинь, і проникав польський станово-шляхетський вплив. Не можна не врахувати й наявності такого фактора, як особливі прерогативи київського воєводи, влада якого негативно впливала на політичну активність шляхти Київського воєводства⁶. Вона ж до 1560-х років перешкоджала розвитку влади старост, а це в свою чергу призводило до нерозвинутості їхніх судових функцій⁷ і зрештою й тодішніх повітів як старостинських округів. Тож на Віленському сеймі 1565 — 1566 рр. було визнано доцільним не створювати в Київському воєводстві по кілька однотипних судів, а сконцентрувати адміністративно-судову діяльність в його центрі.

Потрібно зазначити, що земськоодноповітовий характер воєводства відображено в переліку тих земських посад (урядів) шляхетського самоврядування, який було затверджено для нього, як зрештою й для інших воєводств Великого князівства Литовського, сеймом 1565 — 1566 рр. Ці посади стосовно Київщини (подаємо їх в тому ж порядку, в якому вони наведені в «Списаньє поветов Великого князства Литовського и врядников в них» — документі недатованому, — якщо й не прийнятому на тому ж сеймі, то принаймі, безсумнівно, своїм походженням йому зобов'язаному; цей порядок в переліку урядів відбив їхню ієрархію,

встановлену тим же сеймом за польським взірцем): воєвода, каштелян, підкоморій, хорунжий, суддя, підсудок, писар⁸. Для порівняння наведемо подібний, з того ж документа взятий перелік урядів по Волинському воєводству: воєвода, каштелян, а інші уряди згадано по повітах (іх тут у XVI — XVIII ст. було три) — у кожному з них наявні підкоморій, хорунжий, суддя, підсудок, писар, а відносно Володимирського і Кременецького повітів названо і по маршалку, причому його поставлено перед підкоморієм⁹. Як бачимо, в київському урядовому переліку відсутня згадка про маршалка, але відсутня вона і в переліку земських посад по Луцькому повіту. Це не випадково. Компетенції маршалка головним чином зводилися до збору шляхетського посполитого рушення в кордонах повіту при спиранні на хорунжого. В масштабах же всього воєводства за збір посполитого рушення відповідав каштелян. Але оскільки формально вважалося, що його резиденція міститься в політичному центрі воєводства, котрий одночасно був і центром центрального, головного повіту (у Волинському воєводстві таким повітом вважався Луцький), то було визнано недоцільним мати в цьому центрі, а значить, — в центральному повіті маршалка. Його функції за сумісництвом виконував каштелян. Ось чому у волинському переліку земських урядів не бачимо луцького маршалка. З другого боку, стає зрозуміло й відсутність маршалка в подібному київському переліку: Київське воєводство після сейму 1565 — 1566 рр. було одноповітовим (якщо, повторимо, абстрагуватися від того, що до 1569 р. в нього входило ще й Мозирський повіт), в адміністративному відношенні воно відповідало Луцькому повіту. До речі, стосовно Мозирського повіту у 1566 — 1569 рр. Київський повіт значився центральним, і не дивно, що Мозирський повіт мав тоді таку ж земськопосадову структуру¹⁰, що й повіті Володимирський і Кременецький.

Згадані «Списанням поветов Великого князства Литовського и врандников в них» у складі повітової урядової ієрархії суддя, підсудок і писар — це, власне кажучи, члени земського суду, ті, хто головним чином забезпечував його діяльність. У Київському воєводстві, як зазначено вище, згідно з постановою Віленського сейму 1565 — 1566 рр., такий суд був один. Проте, з огляду на велику територію воєводства, він не міг би діяти ефективно, якби засідав тільки в Києві. Тому «Списання поветов и границ» — документ, складений у зв'язку з діяльністю того ж сейму, — містило вказівку про те, що робота цього суду мала проходити трьома сесіями (роками) щорічно, з яких дві намічались як виїзні. Про ці сесії дане джерело свідчить, щоправда, непрямо: «Книги абы были розложены на трех местцах, для далекости дороги и теж, иж не ест шляхъта частая: першіе книги в Києве, другіе в Житомири»; третє «местце» для «розложенья» київських книг (йшлося про судові книги) в тексті того ж документа названо через певний текстовий проміжок після щойно процитованого уривка з нього, без видимого зв'язку з тим, що цій назві передуює; тут зазначено: «а в Овручом другіе книги»¹¹. Характерно, що це місце у виданій частині «Списання поветов и границ»,

здійсненому в середині XVIII ст. М. Догелем на основі впису 1629 р. даної частини в луцьку гродську книгу (впис було зроблено з книги литовської метрики мовою оригіналу;¹² М. Догель використав витяг зазначеної частини цього документа з даної луцької гродської книги в польському перекладі) звучить дещо інакше: там сказано, що в Овручі повинні складатися книги «третіє» (trzecie xi. gi)¹³. Як бачимо, у видання М. Догеля вкралася помилка, яка могла бути викликана в свою чергу допущенням помилки при здійсненні згаданого витягу. Слід при цьому вказати на недосконалість побудови «Списання поветов и границ», зумовлену тим, що це джерело могло бути проектом документа з невідробленим остаточно текстом. Якщо то був проект, то можна припустити, що в нього був пратекст, до нас, на жаль, не дійшовший. В пратексті, напевно, йшлося про «третіє» книги, причому одразу після слів «другіе в Житомири». Проте при складанні «Списання поветов и границ» в тому вигляді, в якому ця частина до нас дійшла, пратекст в даному місці був з невідомих причин розірваний, і тоді ж замість слова «третіє» механічно записано слово «другіе». М. Догель, мабуть, був здивований, що в польському перекладі того примірника частини витягу із «Списання поветов и границ», який він мав, слово «drugie» було вжито двічі; на його думку, напрошувалося замість другого разу «drugie» слово «trzecie», і він вчинив, як йому видавалося, логічну заміну. Характерно, що в інших витягах тієї ж частини документа з тієї ж луцької книги слово «trzecie» відсутнє: у них слово «drugie» вжито двічі¹⁴.

У процитованих вище уривках «Списання поветов и границ» не зазначено, про книги якого суду говориться — земського чи гродського. Впевнено можна твердити, що йшлося про книги земського суду, бо цей суд вважався головним, безоглядно шляхетським вже хоч би тому, що склад його, нехай й опосередковано (через призначення його членів королем — великим князем литовським з висунутих земським сеймиком із середовища місцевої землеволодільчої шляхти кандидатів — по чотири на кожну посаду), обирався шляхтою. Такий суд, створений за польським взірцем, для володінь Великого князівства Литовського був установою зовсім новою, до 1566 р. невідомою, і слід було звернути увагу саме на нього. Це й було зроблено, щоправда непрямо, через згадки про судові книги, укладачами «Списання поветов и границ».

Знаменною є сама по собі зафіксована цим джерелом географія сесій київського земського суду. Вона, як нам видається, відбиває наявність трьох політичних центрів (не рахуючи Мозиря), які склалися у воєводстві на середину 1560-х років.

Діяльність київського земського суду сесіями в Києві, Житомирі і Овручі на початку його існування видно з акту Люблінської унії 1569 р., яким було проголошено приєднання Київського воєводства — землі до Польської Корони. Щоправда, тут сказано, що «земські роки» (roki ziemskie) повинні проходити в зазначених містах позмінно, кожен рік і у певний час¹⁵. Але директивна тональність документа не повинна

бентежити: вона свідчить лише про те, що земський суд діятиме так само, як діяв він до видання згаданого акту.

Вдалося виявити конкретні документальні свідчення (вони містяться у тих, що дійшли із київських земських книг; самі ж ці книги не збереглися) про виїзні сесії київського земського суду в Житомирі і Овручі. Вони відносяться до 1602 р.¹⁶, проте зазначене ними тією ж мірою може бути віднесене до попередніх і, як побачимо дещо нижче, до наступних по 1602 р. кількох років.

Варшавський сейм 1607 р. ухвалив, що київський земський суд в подальшому мав засідати лише в Києві; малося на увазі, що там повинні були відбуватися всі його сесії. Зроблено було це у відповідь на прохання послів від Київського воєводства, які аргументували його тим, що перевозити судові книги з міста до міста небезпечно — «через тривоги від татар і не менше через весняні й осінні повені»¹⁷. Дану постанову підтвердив варшавський сейм 1609 р.¹⁸

Від щонайпізніше 1609 р. земський суд діяв тільки в Києві. В цьому переконують численні витяги з київських земських книг першої половини XVII ст., починаючи з 1609 р.¹⁹

Характерно те, що у складеному десь в першій половині XVII ст. списку земських посад-урядів Київського воєводства (подібні списки тоді ж були виготовлені і щодо інших українських воєводств Речі Посполитої) останнє названо як один, Київський, повіт²⁰. Причина цього була в тому, що дане воєводство мало у той час один земський суд, сесії якого до того ж проходили тільки в Києві.

Відсутність житомирських і овруцьких земськосудових сесій негативно впливала на діяльність київського суду. Напевно, усвідомленням цієї обставини керувалася шляхта Київського воєводства, коли на своєму сеймику в листопаді 1650 р. добилася внесення в інструкцію послам на сейм такого пункту: з огляду на великий простір воєводства останні зобов'язувалися домагатися від сейму дозволу на те, «щоби роки земські не лише в Києві, але й в Житомирі і в Овручі судилися»²¹.

Цей документ містив і вимогу до сейму про дозвіл мати Київському воєводству «за прикладом Волинського воєводства» потрібний склад земських урядів (*aby trojacy byli utz-dpnicy*) — по одному для київської, житомирської та овруцької сесій, котрі мали відбуватися не одночасно, а слідувати одна за одною²². Тут йшлося про уряди судді, підсудка й писаря. Створення такого потрібного складу, а точніше — в додаток до київського двох складів, означало б впритул підійти до можливого оголошення житомирської і овруцької сесійних урядових трійок як самостійних земських судів, а тим самим — до перетворення Київського воєводства з одно- в триповітове, до поділу його на три земськосудових повіти. Цілком логічним тому видається те, що зустрічаємо в інструкції послам на сейм, прийнятій сеймиком київської шляхти в грудні 1651 р. Згідно з цим документом, шляхта підняла питання про дозвіл Київському воєводству мати три земських суди (*troje ziemstwa*)²³.

Матеріали сеймів, яким передували згадані щойно київські сеймики 1650 і 1651 рр., не містять жодних слідів законодавчої реакції на зазначені вимоги цих сеймиків. Це означало одне: ні потрібний склад земськосудових урядів, ні тим більше житомирський та овруцький земські суди створені не були. Та інакше в той час навряд чи могло бути з причини вкрай для Речі Посполитої несприятливої соціально-політичної ситуації в Київському воєводстві. Тому тут і далі діяв один земський суд. Слід вказати при цьому, що у зв'язку з окупацією Росією Києва варшавський сейм 1667 р. постановив перевести звідси земські судові сесії до Житомира і Овруча; там вони, сказано в тій же постанові, повинні проходити доти, доки Київ не буде повернуто Речі Посполитій²⁴.

Ще майже століття після цієї постанови Київське воєводство мало один земський суд. Засідав він в Житомирі і Овручі. Свідчення про це вдалося, правда, виявити тільки відносно першої половини XVIII ст.²⁵ Отже, Київське воєводство лишалось одноповітовим в земсько-судовому відношенні.

Потрібно відмітити, що воєводство з середини XVII ст. все ж певною мірою перебувало на підступах до перетворення в земсько-судове триповітове: наприкінці 1650-х років тут вводяться, поряд з до того існуючими київськими, житомирськими та овруцькими земськими урядами²⁶. Але слід підкреслити, що, всупереч тодішньому складу київських урядів, який був повним (від 1611 р., коли варшавський сейм затвердив такий склад для повітів Речі Посполитої²⁷, він був значно повнішим, ніж той, що його було встановлено для повітів Великого князівства Литовського сеймом 1565 — 1566 рр.), відповідні склади житомирський і овруцький, до речі абсолютно ідентичні, були урізаними. Кожен з цих двох включав у себе лише титулярні або ж майже титулярні, не забезпечені або майже не забезпечені реальною дією уряди (хорунжого, чашника, підчашного, мечника, стольника, підстоля, войського, ловчого; ці уряди вважались нижчими й об'єднувались терміном «*officia*»), проте у них відсутні уряди діючі (підкоморія, судді, підсудка, писаря; перші два з них зараховувались до урядів «гідних», «достойних» — *dignitates*, тоді як два останніх відносили до верхівки *officia*)²⁸.

Запровадження вказаних щойно житомирських і овруцьких урядів було, напевно, зв'язано з укладанням в 1658 р. представниками Речі Посполитої і гетьманом Війська Запорозького Іваном Виговським Гадяцького договору. Договір, затверджений сеймом 1659 р., проголосив, як відомо, включення, на засадах широкої автономії, до складу Речі Посполитої так званого Князівства Руського із Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводства, згоду на створення якого польські правлячі кола змушені були дати: то була поступка тим силам козачої старшини, які орієнтувалися на союз з Польщею, спрямований проти Росії.

В самому Гадяцькому договорі не знаходимо матеріалу, який би сигналізував появу овруцьких і житомирських земських урядів у

зв'язку з його укладанням. Тут зустрічаємо лише королівське зобов'язання надавати українцям у Князівстві різні посади²⁹. Проте в складній політичній ситуації, що наступила невдовзі і після Гадяча, а згодом його зруйнувала, польський уряд пішов на те, щоб за будь-яку ціну закріпитися на Наддніпрянській Україні. Один із способів, до яких він вдався в цьому напрямі, — надання земських урядів тамтешній шляхті, яка залишилася вірною Речі Посполитій і якій, зауважимо принагідно, Гадяцьким договором було дозволено повертатися до своїх маєтків, розташованих на території трьох названих воєводств. Робилося це, мабуть, і у відповідь на прохання самої тамтешньої шляхти, занепокоєної можливою втратою своїх економічних і політичних позицій. Нам відоме одне з подібних прохань київської шляхти, яке міститься в інструкції київського сеймику послам на сейм (той самий, що, як виявилось, затвердив Гадяцький договір), прийнятій в березні 1659 р. Тут говориться, що всі земські уряди король має роздавати в «землях» Київській, Житомирській і Овруцькій тамтешній шляхті — «за прикладом Руського воєводства»³⁰. Сейм відповів на неї постановою, зміст якої, проте, лише частково її стосувався: в постанові відмічено, що тільки київській шляхті католицького віровизнання мають надаватися уряди³¹.

В тому, що так чи інакше роздача з кінця 1650-х років київській шляхті житомирських і овруцьких земських урядів була зв'язана з укладанням Гадяцького договору, непрямо переконує, поряд із загальними міркуваннями, один з пунктів даній послам на найближчий сейм інструкції сеймику шляхти Київського воєводства, який відбувся у вересні 1682 р. «Оскільки Гадяцька комісія (так, зокрема, у Польщі йменували Гадяцький договір. — *Авт.*) втратила своє значення (*jest nullitas*), то мають бути оголошені недійсними (*inwalidowane*) ... овруцькі і житомирські земські уряди, що з неї послідували»³².

Ця інструкція не потягла за собою ліквідації житомирських і овруцьких земських урядів: останні існували в 80 — 90-х роках XVII ст.³³ і незмінно — в XVIII ст.³⁴

Сама наявність овруцьких і житомирських земських урядів у неповному їхньому складі — це свідчення, на наш погляд, процесу земського відособлення територіальних частин воєводства. Цей процес, однак, довго не набрав судового характеру, отже, і не призводив до утворення земсько-судових повітів.

1764 р. краківський сейм, у відповідь на прохання київських послів, постановив, що в Київському воєводстві повинно бути три земських суди — відповідно до поділу його на повіти Київський, Житомирський і Овруцький, який на той час склався (далі побачимо, що під повітами в даній постанові розуміли) резиденціями судів сейм проголосив Житомир (тут повинен був діяти, поруч з житомирським, і київський суд, бо Київський повіт, що тоді існував, не мав свого власного адміністративного центру; роль останнього грав Житомир, котрий став таким чином столицею двох повітів, зрештою — і всього воєводства) та

Овруч³⁵. Відтоді у воєводстві діяли три земських суди. Їх наявність, зокрема, засвідчують постанови варшавського сейму 1776 р.³⁶, дійшовши до нас витяги з київських, житомирських і овруцьких земських книг (витяги вдалося виявити для 1766 — 1790 рр.)³⁷, фрагменти двох житомирських земських книг за 1767 і наступні роки³⁸ і одна овруцька земська книга за 1779 та наступні роки³⁹.

Вище зазначено, що в Київському воєводстві за постановою Віленського сейму 1565 — 1566 рр. був створений один гродський суд. Всі його сесії (рочки) до відомих подій XVII ст. проходили в Києві⁴⁰. Специфікою цього суду було те, що його, як і замковий (господарський) суд, який йому до даного сейму передував і також діяв у Києві, очолював не староста, як звичайно це було в Речі Посполитій, а воєвода (останнього на судових сесіях звичайно заступав призначений ним підвоєвода, а його, в свою чергу, нерідко заміщав призначений ним намісник). Принагідно зазначимо, що до складу київського гродського суду входили також суддя і писар, яких з місцевої землеволодільчої шляхти призначав воєвода (в інших воєводствах Речі Посполитої — староста).

Відомо, що в Речі Посполитій при кожному гродському, як, до речі, і земському суді, діяла канцелярія (*officium*). В документації Київського, а також Волинського і Брацлавського воєводств, писаній до середини XVII ст. загалом українською, а пізніше переважно польською мовою, громадська канцелярія звичайно йменується «урядом», «врядом», «*urzedem*» (від «*urzd*»). Гродські канцелярії працювали не лише під час судових сесій, а й в міжсесійні періоди.

Великий обсяг роботи, покладений на київську гродську канцелярію від самого початку її існування (ця робота відбивалась у записово-поточних книгах, які велися у гродських, як, зрештою, і земських канцеляріях; принагідно зазначимо, що велися і гродські судові книги), зумовив необхідність територіального розгалуження її діяльності. Ось чому з якогось часу, можливо, навіть від 1566 р. (згадаймо те місце із «Списання поветов и границ», де йдеться про «розложенье» книг «на трех местцах» в Київському воєводстві; ці слова можна було б віднести і до гродських тамтешніх книг), в Житомирі та Овручі стали функціонувати філії київської гродської канцелярії. З часом вони перетворилися в самостійні канцелярії. Збереглося чимало свідчень про їхнє, як і київської канцелярії, функціонування. Вони містяться у «врядових» (*urzd-dowuch*) гродських житомирських книгах 80-х років XVI ст. — середини XVII ст.⁴¹ та в численних витягах з житомирських і овруцьких того ж виду книг останньої чверті XVI — середини XVII ст. та XVIII ст.⁴²

Діяльність житомирської і овруцької канцелярії призводила до вироблення адміністративного уявлення про територію, ними діловодчо контрольовані, як про окремі округи. Так, стали знову складатися, а згодом і розвинулися поняття «Житомирський повіт», «Овруцький повіт», але, на відміну від часу, передуючого Віленському сейму

1565 — 1566 рр., вони означали не старостинські, а гродськоурядові (гродськоканцелярські) території. Не виключено, що останні якийсь час просторово накладалися на однойменні повіти, котрі існували до середини 1560-х років.

Певна річ, з появою Житомирського та Овруцького гродськоурядових повітів з'являється такого ж виду Київський повіт, тобто округ, підвідомчий лише київській гродській канцелярії. Але слід при цьому підкреслити, що в той же час у гродськосудовому, як і в земськосудовому відношенні, Київський повіт продовжував означати все однойменне воеводство — доти, доки не були в останньому створені інші, як виявилось, Житомирський і Овруцький, гродські суди.

Потрібно зазначити, що стосовно періоду середини 60-х років XVI—XVII ст., через відносно погану забезпеченість його відповідними джерелами, майже не зустрічаються згадки трьох повітів Київського воеводства у гродськоурядовому функціональному їх значенні. Відомі нам згадки (іх подають матеріали гродських канцелярій) відносяться: про Житомирський повіт — до 1579⁴³, 1593⁴⁴, 1646 рр.⁴⁵, про Овруцький — до 1571⁴⁶, 1636⁴⁷, 1644⁴⁸, 1646 рр.⁴⁹

Виниклі Житомирський і Овруцький гродські повіти могли бути повнокровними формально справжніми, коли б стали судовими. Проте судового характеру вони довго не могли набути, хоча, слід відмітити, київська шляхта неодноразово ставила питання про створення гродських судів у Житомирі і Овручі. Так, в листопаді 1618 р. на сеймику було ухвалено інструкцію послам, які зобов'язувалися домагатися згоди сейму на поділ Київського воеводства «на три судових повіти», до того ж відмежованих один від одного⁵⁰. Дана вимога в основі своїй, звичайно ж, була спрямована на утворення, поряд з існуючим київським, житомирського і овруцького судів, бо ж не можна було створити судового повіту, не створивши самого суду. Але про які суди в інструкції йдеться? Відповідь на це питання, щоправда, непряма, криється в тому ж документі: тут сказано, що після поділу воеводства на судові повіти земський суд має залишитися один весь його простір⁵¹. Вище було вказано на те, що з 1607 р. або щонайпізніше з 1609 р. протягом кількох десятиріч за сеймовими постановами цей суд всі свої сесії проводив у Києві. Тому він на час складання інструкції у 1618 р. і в подальшому в жодному разі не зміг послужити організаційною основою для формування нових повітів. Залишається вважати, що інструкція мала на увазі житомирський і овруцький гродські суди. У шляхти були підстави добиватися саме їх: адже діяли житомирська та овруцька гродські канцелярії, при кожній з яких порівняно легко можна було сформулювати гродський суд.

Після інструкції 1618 р., через те, що вимога про поділ Київського воеводства на три повіти, яка міститься у ній, сеймом не була врахована, Житомирський і Овруцький повіти продовжували залишатися тільки гродськоповітовими. Ця вимога згодом, мабуть, не раз повторювалася в чергових інструкціях, що приймалися київськими сеймиками.

На жаль, збереглося надто мало матеріалів про їхню діяльність, щоб хоч якось переконатися в цьому (джерела інших видів, які б були синхронні даним сеймиком постановам і торкалися б цього питання, нам не зустрілись). З них в аспекті, що нас цікавить, гідною уваги є адресована сейму в грудні 1651 р. київським сеймиком вимога дозволити створити у воеводстві житомирський і овруцький «гроди», тобто гродські суди⁵².

Про те, що повинні бути створені овруцький і житомирський гродські суди, було сказано і в тексті Гадяцького договору 1658 р.: «Овруцьке і Житомирське староства мають бути судовими»⁵³.

Житомирський і Овруцький гродські суди і після цього створені не були, і так тривало дуже довго. Це видно, зокрема, з постанови Варшавського сейму 1683 р. «Овруцький і житомирський гродські уряди, — читаємо у ній, — своїх судів не мають, (а мають) тільки родову сусцепту»⁵⁴ ("сусцепта" тут означає канцелярські функції).

До речі, в цій же постанові відзначено: київський гродський суд, з огляду на те, що Київ знаходиться «в московських руках», не може діяти в ньому, а тому свої рочки він повинен проводити позмінно (alternat) в Житомирі і Овручі. Після ж можливого повернення Києва Речі Посполитій цей суд має туди вернутися з тим, щоб позмінні житомирські і овруцькі судові рочки по тому зберегти⁵⁵.

Житомирські та овруцькі рочки київського земського суду стали проводити невдовзі після прийняття даної постанови. На жаль, матеріали, що відквалися в ході їх проведено, майже всі загинули. Нам знані тільки фрагментарні відомості про овруцькі рочки, всі вони стосуються 1688 р.⁵⁶ До речі, судівництво на цих рочках очолював підвоевода (разом, зрозуміло, з суддею і писарем). Це зайвий раз переконує в тому, що у вказаних відомостях ішлося про рочки саме київського гродського суду.

Потрібно зазначити, що після 1683 р. паралельно з житомирськими і овруцькими гродськосудовими сесіями в житомирській і овруцькій гродських канцеляріях велися, одночасно з тамтешніми урядовими книгами, такі ж київські книги⁵⁷.

На 1712 р. припадає перша з відомих нам згадка (в одній із сеймиком ухвал Київського воеводства) про житомирського і овруцького гродського суддів⁵⁸. Згадуються вони і пізніше⁵⁹. Наявність цих судів повинна була б, згідно з поширеною в Речі Посполитій традицією, свідчити про існування відповідних гродських судів. Проте в джерелах ані слова не зустрічаємо ні про один, ні про другий — і так до 1765 р.; протягом періоду, який передусє цьому року, у них ідеться тільки про київський гродський суд⁶⁰, савдибою якого був Житомир. З огляду на це нам видається, що у той час у воеводстві функціонував лише цей гродський суд, але оскільки були наявні житомирський і овруцький гродські судді, то можна твердити, що щороку позмінно дві його сесії проходили в Житомирі (київська і житомирська), а одна — в Овручі.

Від 1765 р. в документах говориться про житомирський гродський

суд⁶¹. Перша ж znana нам згадка про такий же овруцький суд походить від 1774 р.⁶², але навряд чи слід сумніватися в його існуванні в найближчі попередні роки: останнє доводиться існуванням житомирського суду, бо в ті часи ці обидва суди від самого їхнього початку могли діяти тільки паралельно.

Є підстави вважати, що ті ж суди виникли в 1764 р. Справа у тому, що в джерелі, звідки беремо відомості про житомирський гродський суд, нагадаймо, від 1765 р., 1765 р. пропущено, а до цього включно до 1763 р. розповідається тільки про київський гродський суд⁶³. Справа і в тому, що в згаданій вище постанові краківського сейму 1764 р., де, як зазначалося, сказано про дозвіл Київському воєводству мати три земських суди, зазначено: ці суди створюються відповідно до поділу воєводства; що склалися на цей час, на повіті Київській, Житомирській і Овруцькій, в кожному з яких відбуваються «повітові гродські сесії»⁶⁴. Йшлося тут напевно про сесії житомирського, овруцького і київського гродських судів, а значить, про повіті гродськосудові.

Потрібно вказати на те, що до 1764 р. у документах часто зустрічаються згадки про три повіті Київського воєводства⁶⁵. Поза сумнівом, то були повіті гродськоурядові.

Отже, з появою житомирського і овруцького гродських судів Київське воєводство стало складатися з трьох гродськосудових повітів, які територіально одночасно були і повітовими гродськоурядовими. Житомир виступав як центр двох повітів. Він продовжував бути також фактично столицею воєводства.

Таким чином, від середини 60-х років XVIII ст. Київське воєводство ділилося на три земськосудових і три гродськосудових повіті, причому території однойменних повітів повністю співпадали. Так тривало до прийняття Варшавським чотирьохрічним сеймом 3 травня 1791 р. конституції, яка стала головним законом Речі Посполитої. Конституція, зокрема, проголосила скасування гродських і земських судів і встановила замість них суди землянські, так само, як і гродські та землянські суди, шляхетські⁶⁶. Внаслідок цього Київське воєводство стало складатися з трьох земськосудових шляхетських округів-повітів — Київського, Житомирського і Овруцького.

Абстрагуючись від судового і гродськоурядового характеру повітів, можна твердити, що воєводство в останній третині XVI — XVIII ст. поділялося на три частини, які умовно, з практичних міркувань, для всього даного періоду назвемо округами-повітами.

Просторово ці округи-повіті не були сталими. І справа тут не лише в тому, що, як зазначено вище, територія воєводства в той час зменшувалась, причому це відбувалося за рахунок Київського і Овруцького повітів (див. карту). Справа і в тому, що з часом мінялась конфігурація повітів внаслідок перерозподілу між ними земель, які входили до їхнього складу.

Вихідною для зображення розташування кожного з трьох повітів може послужити інформація «Списання поветов и границ» про границі,

що пролягали між ними⁶⁷, хоча слід зауважити, що вона по суті свідчить про те, якими були повітові кордони напередодні віленського сейму 1565 — 1566 рр. Згідно з даною інформацією, зрештою загалом дуже бідною, скупою, Овруцький повіт знаходився на північному заході воєводства, Житомирський — на південь від нього, на південному заході, а Київський — на схід від цих повітів, вздовж правого і лівого берегів Дніпра. Овруцько-Житомирська границя тяглася від волинсько-київського кордону, спершу по невеличкій правій притоці Случі — Вершниці, далі суходолом до витоку правої притоки Тетерева — Ірші, по Ірші в її верхньо-середній течії, від неї на північний схід суходолом до місця зіткнення всіх трьох київських повітів; овруцько-київська границя: від цього місця суходолом на північ і дещо на північний захід до впадіння Чертані в Словечну — праву притоку Прип'яті; житомирсько-київська границя: від того ж місця на південь суходолом до правої притоки Тетерева — Здвижа, верхів'ям останнього, звідки суходолом — спершу на схід, а згодом на південний захід і південь аж до київсько-брацлавського кордону (див. карту).

Відомості «Списання поветов и границ» про міжповітові границі в Київському воєводстві А. Яблоновський поширив на останню третину XVI — першу половину XVII ст.⁶⁸; з цим навряд чи можна погодитись, оскільки жодних джерельних підстав для такого поширення він не мав: матеріали Київського воєводства даного періоду, на основі яких можна було б визначити терени повітів, не збереглися, можливо, що їх і не було.

Просторове, до того ж чітке уявлення про київські повіті після появи «Списання поветов и границ» дають лише масові джерела XVIII ст., переважно різні подимні і поголовні реєстри, — тим, що локалізують по повітах поселення, згадані у них у зв'язку з фіксованою сплатою податків⁶⁹. Згідно з ними, Овруцький повіт займав північну частину воєводства; Житомирський повіт був розташований на південь від Овруцького, на сході він тягнувся вузькою смугою, але чим далі йшов на захід, тим його територія все більше розширювалася в напрямі з півночі на південь; Київський повіт являв собою широку смугу, витягнуту на південний схід від Житомирського повіту. Міжповітові границі, за тими ж джерелами XVIII ст., коли ці границі в цілому стабілізувалися, виглядали так: овруцько-житомирська проходила по нижній течії Прип'яті — від гирла останньої до впадіння в неї справа Ужа, по всій течії Ужа, від його витоку по суходолу до середньої течії Вершниці, по ній до її гирла; Житомирсько-київська — по Тетереву, від його витоку до місця, що східніше Житомира, звідти на південь по суходолу до київсько-брацлавського кордону (див. карту).

Площу кожного з трьох повітів можна встановити також лише за джерелами XVIII ст., головним чином другої половини. Тодішню величину повітів умовно, з метою, спираючись на сталу територіальну основу, простежити динаміку зміни їх площі, переносимо на останню треть XVI — першу половину XVIII ст., враховуючи, зрозуміло,

територіальні втрати Овруцького і Київського повітів, які їх спіткали в XVII — першій половині XVIII ст. (див. карту)⁷⁰.

До 1622 р. Овруцький повіт мав 19 884 км², на 1646 р. — 17 694, до другої чверті XVIII ст. — 16 794 км², відтоді — 16 392; Київський повіт до середини XVII ст. — 29 525 км², пізніше (а формально остаточно від моменту укладання польсько-російського Вічного миру 1686 р.) — 27 540; Житомирський повіт протягом останньої третини XVI — XVIII ст. — 16 074 км².

Помітні зміни в повітовий поділ Київського, як і всіх інших тодішніх воєводств Речі Посполитої, були внесені ухвалою на чотириохрічному сеймі 2 листопада 1792 р. постановою «Розкладка воєводств, земель і повітів». Воєводство оголошувалось поділенням на повіти Київський, Житомирський, Овруцький і Наддніпрянський. Південно і південно-західна частини воєводства тим же документом були названі Звенигородським повітом в складі Брацлавського воєводства⁷¹. То була поступка останньому, оскільки у XVIII ст. брацлав'яни неодноразово наполягали на тому, що весь терен на південь від течії Росії аж до її впадіння в Дніпро належить їхньому воєводству⁷². Київська шляхта аж ніяк із цим не згоджувалась, і, треба підкреслити, вона загалом мала рацію. З огляду на позицію київської шляхти «Розкладка...» залишила Київському воєводству значний простір, розташований на південь від Росії⁷³. Тож можна твердити, що, за згаданою постановою сейму, територія Київського воєводства в тому вигляді, який характерний був для нього в XV — XVIII ст., встановлювалась в складі п'яти повітів, причому, згідно з нею, Звенигородський повіт частково торкався воєводства Брацлавського в тому територіальному вигляді останнього, який можна вважати таким, що дійсно, реально до кінця XVIII ст. був йому притаманний⁷⁴.

Територія кожного з указаних «Розкладкою...» повітів, як і повітів інших воєводств, передана нею через назви католицьких приходів, кожен з яких займав порівняно значну частину повіту в складі багатьох поселень. Необхідні для визначення цих частин відомості маємо з джерел, які наводять назви поселень в кожному з таких приходів (тут слід відзначити, що у 80-х і на початку 90-х років XVIII ст. приходи просторова були незмінними): реєстри офіри 10-го гроша з шляхетських маєтків Київського і Брацлавського воєводств 1789 р.⁷⁵, реєстр поголовного податку з єврейського населення Житомирського повіту 1789 р.⁷⁶, подимний реєстр Київського повіту 1789 р.⁷⁷, люстрація димів Житомирського і частково Овруцького повітів⁷⁸.

Території нових київських повітів, встановлені шляхом зіставлення цих джерел і «Розкладки...», виглядали так. Овруцький повіт, як і його однойменний попередник, займав північну частину воєводства; в нього увійшли майже весь ареал «старого» Овруцького повіту і смуга, що примикала до правого берега Прип'яті, нижньої і частково середньої течії Ужу і до згаданої постанови належала Житомирському повіту. На базі останнього виник повіт під тією ж назвою. Він не успадкував від

свого попередника лише вказану смугу і південний схід, який відійшов до нового Київського повіту; зате до Житомирського повіту відійшов від «старого» Київського повіту терен, що простягався направо від нижньої течії Тетерева. Київський, Наддніпрянський і Звенигородський повіти були загалом утворені на місці «старого» Київського повіту. Київський охопив його північну частину, але без згаданої ділянки в районі Тетерева; як щойно зазначено, він «придбав» від «старого» Житомирського повіту його південно-східну частину. Наддніпрянський повіт зайняв весь останній терен «старого» Київського повіту, за винятком його південної і південно-західної частин, які «Розкладка...» віднесла до Звенигородського повіту (див. карту)⁷⁹.

Новостворені, як і попередні, повіти, також були шляхетськими адміністративно-судовими округами. Такий їхній характер було, зокрема, по суті окреслено постановою того ж чотириохрічного сейму від 10 січня 1792 р. Згідно з нею, вони закріплювалися за трьома зем'янськими судами, резиденціями, яких стали Овруч (для Овруцького і Наддніпрянського повітів), Житомир (для Житомирського і Київського повітів), Звенигородка (для Звенигородського повіту)⁸⁰. Як бачимо, повітів було більше, ніж судів, проте, слід підкреслити, що це аніскільки не вплинуло на соціально-політичну сутність київських повітів, яка притаманна їм була після адміністративно-територіальної реформи 1565 — 1566 рр. Своєрідним підтвердженням цієї тези можна вважати те, що невдовзі після згаданої січневої 1792 р. сеймової постанови виник зем'янський суд для Наддніпрянського повіту⁸¹. При його створенні виходили, напевно, з того, що Наддніпрянський повіт не мав спільного кордону з Овруцьким: між ними знаходилися Житомирський і Київський повіти. Шляхетський характер нових повітів засвідчується і тим, що «Розкладка...» дозволила скликати в кожному з них шляхетські сеймики (овруцький — в Овручі, житомирський — в Житомирі, звенигородський — в Звенигороді, київський — в Павлолі, наддніпрянський — в Богуславі)⁸². Щоправда, в другій половині січня 1792 р. той же сейм спеціальною постановою зобов'язав скликати в Київському воєводстві сеймики, спільні для повітів Київського і Житомирського (в Житомирі), та Овруцького і Наддніпрянського (в Овручі)⁸³. Що ж до Звенигородського повіту, то, за тією ж постановою, в сеймиківому відношенні він мав прилучитися до повітів Брацлавського воєводства: цей документ, як і «Розкладка...» та, до речі, і сеймова постанова від 10 січня 1792 р., зарахував Звенигородський повіт до складу даного воєводства; в останньому ж, згідно з тим же документом, сеймики повинні були відбуватися тільки у Вінниці⁸⁴.

¹ Про утворення Київського воєводства 1471 р. (див.: *Клепатский П. Г.* Очерки по истории Киевской земли. — Одесса, 1912. — Т. 1: Литовский период. — С. 59 — 60, 76; *Крикун М. Г.* Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // *Пробл. слов'янознавства.* — 1991. — Вип. 42. — С. 32 — 33, 37.

² *Клепатский П. Г.* Вказ. праця. — С. 170 — 430.

³ Щодо адміністративно-територіальної реформи 1565 — 1566 рр. див.: *Лю-*

бавский М. Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. — М., 1900. — С. 690 — 719; *Ланно И. И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик. — Юрьев, 1911. — С. 16 — 57; *Ланно И. И.* Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569 — 1586): Опыт исследования политического и общественного строя. — Спб., 1901. — Т. 1. — С. 625.

4 *Jablonowski A.* Wstęp // *Źródła dziejowe.* — Warszawa, 1894. — Т. 20. — С. 23 — 26; idem. *Ukraina // Źródła dziejowe.* — 1897. — Т. 22. — С. 29 — 32.

5 Див: *Яковенко Н. М.* Склад шляхти — землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648 — 1654 рр. // *Феодалізм на Україні: Зб. наук. праць.* — К., 1990. — С. 79 — 99.

6 Прерогативи київського воєводи в XVI ст. докладно аналізує П. Г. Клепатський (див.: *Клепатський П. Г.* Вказ. праця. — С. 76 — 99).

7 Про повноваження старост Київського воєводства в XVI ст. див.: *Клепатський П. Г.* Вказ. праця. — С. 100 — 113.

8 *Любавский М.* Вказ. праця. — Прил. — С. 228.

9 Там же. — С. 228 — 229.

10 Там же.

11 Там же. — С. 162 — 163; Русская историческая библиотека. — Юрьев, 1914. — Т. 30: Литовская метрика. Отдел 1 — 2, ч. 3. Книги публичных дел. — Т. 1. — Стб. 891; Архив Юго-Западной России. — Киев, 1890. — Ч. 7, т. 2. — С. 365 — 366. — (Далі: АЮЗР).

12 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 25. — Оп. 1. — Од. зб. 168. — Арк. 496 — 472: «Облята границ между поветами воєводства Волинського с поветом Пинским, Киевским и иншими».

13 *Dogiel M.* *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, ex originalibus et exemplis authenticis descripti et in lucem editi anno 1758.* — Vilnae, 1758. — S. 204, 205.

14 Центральна наукова бібліотека АН УРСР ім. В. І. Вернадського. — П, 7968 — 7970, 10595 (далі: ЦНБ); *Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie. Zbiór Branickich z Suchej* — N 323/409. — S. 8 — 9.

15 *Volumina legum.* — Petersburg, 1859. — Т. 2. — С. 99 — 100.

16 Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника АН УРСР. Відділ рукописів. — Кол. Осолінських. — Од. зб. 4050 П. Арк. 74; од. зб. 4095 П. — Арк. 5, 7, 9 (далі: ЛНБ).

17 *Volumina legum.* — Т. 2. — С. 447.

18 *Ibid.* — С. 470.

19 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4052 П. — Арк. 81, 88, 94, 107, 109; Од. зб. 4053 П. — Арк. 150; Од. зб. 4060 П. — Арк. 50, 54; Од. зб. 4062 П. — Арк. 105, 109; Од. зб. 4095 П. — Арк. 13, 16, 18, 23, 45, 47, 53, 59, 68, 72, 73, 75.

20 АЮЗР. — 1907. — Ч. 8, т. 5. — С. 502.

21 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 13. — Арк. 598.

22 Там же.

23 Там же. — Од. зб. 14. — Арк. 175.

24 *Volumina legum.* — 1859. — Т. 4. — С. 439.

25 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4095 П. — Арк. 8P5, 100, 110, 118, 120, 122, 124, 130, 142, 154, 156, 158, 162, 170, 182.

26 Варто зазначити, що задовго до вказаного часу з невідомих для нас причин з'являються деякі житомирські (можливо, й овруцькі) земські уряди). Так, на 1602 р. припадає згадка про житомирського стольника (ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 2. — Арк. 43), на 1638 р. — про житомирського войського (AGAD. Метрыка Когонпа. — Кs. 184. — К. 172 — 172; див. також: ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. Од. зб. 10. — Арк. 336).

27 *Volumina legum.* — 1859. — Т. 3. — 16. Див. список земських урядів в українських воєводствах Речі Посполитої першої половини XVII ст., який більш-менш співвідноситься з відповідною постановою Варшавського сейму 1611 р. (АЮЗР. — Ч. 8, т. 5. — С. 501 — 503). Зазначимо при цьому, що посада повітового маршалка, введена Віленським сеймом 1565 — 1566 рр., у Волинському воєводстві в XVII — XVIII ст. не існувала. Нагадаємо,

що, згідно з постановою цього ж сейму, посади маршалка в Київському воєводстві зовсім не було; не було її, до речі, так само і в Брацлавському воєводстві: останнє, як і Київське воєводство, Віленським сеймом було проголошено земськосудовим одноповітовим.

28 *Kaczmarczyk Z., Lesnodorski B.* *Historia państwa i prawa Polski.* — Warszawa, 1966. — Т. 2: *Od potowy XVIII do 1795 r.* — S. 246.

29 *Volumina legum.* — Т. 4. — S. 329, 330; Грушевський М. *Історія України-Руси.* — К., 1936. — Т. 10, ч. 1. — С. 356.

30 АЮЗР. — 1888. — Ч. 2, т. 2. — С. 52.

31 *Volumina legum.* — Т. 4. — S. 296.

32 АЮЗР. — Ч. 2, т. 2. — С. 429.

33 Там же. — С. 605 — 606, 608 — 610, 621 — 622.

34 Там же. — 1910. — Ч. 2, т. 3. — С. 166, 168, 356, 390, 798, 818 та ін.; 1868. — Ч. 3, т. 3. — С. 483, 565 та ін.

35 *Volumina legum.* — 1860. — Т. 7. — S. 155 — 156.

36 *Ibid.* — s. 561.

37 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4086 П. — Арк. 1, 5, 7, 9, 11, 33, 37, 39, 41;

Од. зб. 4095 П. — Арк. — 192, 196, 204, 206, 224.

38 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 10. — Оп. 1. — Од. зб. 2, 3.

39 Там же. — Ф. 14. — Оп. 1. — Од. зб. 1.

40 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4050 П. — Арк. 68; од. зб. 4052 П. — Арк. 28, 52, 92; Од. зб. 4054 П. — Арк. 65, 67, 97; Од. зб. 4056 П. — Арк. 3, 157; Од. зб. 4059 П. — Арк. 9, 11, 67, 71; Од. зб. 4060 П. — Арк. 2, 5, 6.

41 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 1 — 14.

42 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4044 П. — 4049 П, 4054 П — 4056 П, 4058 П, 4059 П, 4061 П — 4069 П, 4075 П, 4081 П — 4085 П, 4089 П, 4090 П — 4092 П, 4093 П (остання чверть XVI — середина XVII ст.), 4100 П — 4102 П (XVIII ст.).

43 ЦНБ. — I, 4104. — Ч. 1. — № 3573, 3574.

44 АЮЗР. — 1876. — Ч. 6, т. 1. — С. 223; 1886. — Ч. VII, т. 1. — С. 256 — 259, 420 — 425.

45 ЦНБ. — I, 4104. — Ч. 1. — № 1232.

46 Там же. — № 3250.

47 Там же. — № 733, 771, 788, 907.

48 Там же. — № 1891.

49 Там же. — № 1264, 1550, 1691.

50 АЮЗР. — 1861. — Ч. 2, т. 1. — С. 121.

51 Там же.

52 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 14. — Арк. 175.

53 *Volumina legum.* — Т. 4. — S. 330; *Грушевський М.* Вказ. праця. — Т. 10, ч. 1. — С. 362.

54 *Volumina legum.* — 1860. — Т. 5. — s. 327.

55 *Ibid.*

56 АЮЗР. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 19, 65, 251, 259, 265.

57 Там же. — С. 1, 7, 31, 56, 61, 67, 68, 75 — 76, 96, 116, 214, 228 та ін.

58 Там же. — Ч. 2. — Т. 3. — С. 22.

59 Там же. — С. 264 (1713 р.), 341 (1714 р.), 615 (1719 р.); ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 36. — Арк. 40, 113 зв., 124 — 129 (1742 р.), 147 (1744 р.) та ін.

60 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 19, 24, 33, 36, 44.

61 Там же. — Од. зб. 44. — Арк. 136 — 136 зв., 196 — 197 зв. (1765 р.). — Од. зб. 167 (1765 — 1767 рр.); ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4101 П. — Арк. 114 (1775 р.).

62 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4080 П. — Арк. 172, 174, 176, 178, 182, 184, 186, 188, 190.

63 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 44.

64 *Volumina legum.* — Т. 7. — 155 — 156.

65 ЛНБ. Кол. Осолінських. — Од. зб. 4095 П. — Арк. 95 — 98 (подимний реєстр Київського, Житомирського і Овруцького повітів 1714 р.); Од. зб. 4145 П. — Арк. 314 — 317 (подимний реєстр Житомирського повіту 1724 р.), 320 — 324 зв. (люстрація димів Житомирського повіту 1731 р.) Од. зб. 4076 П. — Арк. 182 зв. — 186зв. (подимний реєстр Овруцького повіту 1734 р.); Од. зб. 4100 П. — Арк. 35 — 38 (подимний реєстр Житомирського повіту 1734 р.); ЛНБ. Кол. А. Чоловського. — Од. зб. 2032 П. — С. 1 —

16 Ілюстрація димів Житомирського повіту 1748 р.); Од. зб. 1619 III, 2261 III, 2264 III, 2266 III (подимний реєстр Київського повіту 1754 р.); ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 11. — Оп. 1. — Од. зб. 20. — Арк. 157 - 161 зв. (подимний реєстр Київського, Житомирського і Овруцького повітів 1715 р.); Од. зб. 23. — Арк. 9 — 17 зв. (подимний реєстр Київського повіту 1724 р.); Archiwum województwa krakowskiego. Archiwum Sanguszkow. — N 511. — S. 1 — 14 (подимний реєстр Київського повіту 1734 р.); Biblioteka Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie. Oddziałreskopisow. — N 788. — S. 485 — 625 (подимний реєстр Київського, Житомирського і Овруцького повітів 1754 р.) тощо.

66 Volumina legum. — Kraków. — 1889. — Т. 9. — S. 224

67 Див. висновки 11 — 13.

68 Jablowski A. Wstep. — S. 23 — 25; *idem*. Ukraina. — S. 27 — 28. Слід вказати на те, що А. Яблоновський стосовно останньої третини XVI — першої половини XVII ст. Київський повіт ділить на обводи Любецький, Чорнобильський, Київський, Білоцерківський, Київсько-Корсунський і Черкаський (*Jablonowski A. Wstep.* — S. 25 — 26; *idem* Ukraina. — S. 30 — 32). Під обводом цей автор, як, до речі, і П. Г. Клепатський щодо часу в Київському воєводстві, що передувє адміністративно-територіальній реформі 1565 — 1566 рр. у Великому князівстві Литовському (*Клепатський П. Г.* Вказ. праця. — С. 377 — 430), розуміє територію, яка політичним центром мала староство або державу. Потрібно, однак, зауважити, що термін «обвод» в джерелах останньої третини XVI ст. і пізніше зовсім не фігурує.

69 Див. виноску 65, а також реєстри сплати поголового податку з єврейського населення: АЮЗР. — 1890. — Ч. 5, т. 2. — С. 1 — 64, 203 — 228, 294 — 342, 361 — 400, 481 — 511, 601 — 624, 679 — 697, 707 — 713.

70 Зміни в території Київського воєводства докладно розглядаються в написаній нами докторській дисертації «Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV — XVIII ст. (воєводства і повіти)».

71 Volumina legum. — Т. 9. — s. 327, 331.

72 Крикун М. Г. Територія і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI — XVIII ст. // Іст. дослідження: Вітч. історія. — 1982. — Вип. 8. — С. 92 — 96.

73 Про те, що з зароського терену «Розкладка» віднесла до Київського і Брацлавського воєводства, див.: Крикун М. Г. Вказ. праця. — С. 90.

74 Там же.

75 Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu. Oddział rękopisów. N500. — S. 1 — 89 (Київське воєводство); Biblioteka PAN w Kórniku. Oddział rękopisów. — №1241 (Брацлавське воєводство).

76 АЮЗР. — Ч. 5, т. 2. — С. 601 — 624.

77 ЦДІА УРСР в Києві. — Ф. 8. — Оп. 1. — Од. зб. *idem*. — Арк. 1 — 15.

78 Там же. — Арк. 26 зв. та ін.

79 Крикун М. Г. Вказ. праця. — С. 90.

80 Volumina legum. — Т. 9. — S. 370.

81 Про це свідчить те, що в Київському Центральному архіві зберігалась книга декретів цього суду за 1792 р. (*Каманин И.* Список актовых книг, хранящихся в Киевском Центральном архиве // Унив. изв. — Киев, 1862 — 1864. — С. 35. — Отт.)

82 Volumina legum. — Т. 9. — S. 327 — 328, 331.

83 Ibid. — s. 395.

84 Ibid. — s. 396.

Надійшла 1.10.1990 р.

Рассматривается административно-территориальная структура Киевского воєводства XVI — XVIII в.